

ARHIVSKA TEORIJA I TEHNOLOGIJA

Mnogi vjeruju da je informacijska tehnologija izazvala duboke promjene u suvremenom društvu kojima je teško naći usporedbu u prošlosti. Pretpostavlja se da utjecaj tehnologije na način kako ljudi komuniciraju, proizvode i koriste informacije koje nalaze oko sebe nikad nije bio veći i da se može usporediti sa samim počecima pismenosti. Tvrdi se da je sama osnova komunikacije, ne tek materijalni oblik u kojem je realizirana - poput skupine znakova zabilježenih na nekom mediju - tehnološki proizvod i da to njezino porijeklo određuje i sam smisao i sadržaj poruke. Birokratske strukture razvijene tijekom vremena kao sredstvo upravljanja složenim društvenim strukturama koje su funkcionirale na manjem ili većem prostoru ne smatraju se samo odgovornima, nego i ovisnima o dostupnim sredstvima za organizaciju i upravljanje dokumentima i informacijama koje su nužne za djelotvorno provođenje i nadzor administrativnih postupaka. Raspoloživa sredstva i oblici komunikacije međusobno se uvjetuju.

Registraturni sustavi razvijeni u europskim zemljama tijekom 19. stoljeća "oblikovani su da bi podržavali uobičajene aktivnosti [tadašnje administracije] u uvjetima vremenske i prostorne udaljenosti" i tada raspoloživih tehnoloških rješenja¹ i nema razloga da ih smatramo općevažećim modelom. No, oni su i danas najčešće ono što većina arhivista, pa i arhivska teorija, podrazumijeva kao predmet kojim se bavi. Upravo je upadljivo koliko je malo pažnje - sve do pojave elektroničkih dokumenata - posvećeno novim oblicima i sredstvima koja su u ovom stoljeću prouzročila višestruki porast proizvodnje dokumenata i, vjerojatno, određene promjene u strukturi arhivskih cjelina koje su na taj način nastajale. Jedan poseban slučaj - struktura upravnog aparata 19. stoljeća i njoj pripadajući sustavi organizacije dokumentacije - nametnuo se kao opći model prema kojem su definirani osnovni pojmovi.² I za samo se načelo provenijencije kaže da "odražava individualizam i vjeru u napredak u 19. stoljeću"³ ili da proizlazi iz metodoloških pretpostavki tadašnje historiografije.⁴ Danas je prilično rašireno mišljenje da je vezanost nekih segmenata arhivske teorije i metodologije, npr. vrednovanja i sređivanja, za određen tip arhivskog

sustava u kojem su se svojevremeno oblikovali, ili za praktičnu stranu nekog problema na koji je trebalo naći odgovor, uzrokovala njihovu manjkavu određenost i nedoumice u pogledu općenitije primjenljivosti. Posljedica toga jest intenzivno preispitivanje valjanosti postojećih koncepata i načela, potaknuto možda ne isključivo, ali u prvom redu pojavom elektroničkih dokumenata. Pojava alternativnog tehnološkog okruženja, osim što je znatno otežala snalaženje u svakodnevnom radu, omogućila je razmjerno uspješno razdvajanje konceptualno i tehnološki ovisnih elemenata arhivskog sustava bez čega ne bi bilo moguće govoriti o odnosu arhivske teorije i tehnologije. Nalazimo se na neki način u situaciji sličnoj onoj u srednjovjekovnoj Europi u vrijeme (ponovne) afirmacije rimskog prava i pravnog sustava zasnovanog na prvenstvu pisanog svjedočanstva, u vrijeme supostojanja dvaju, čak i tehnološki različitih sustava: tradicionalnog usmenog prava i tada iznova otkrivene rimske pravne tradicije i tradicije pisanog dokumenta.⁵ Značajna je razlika ipak u tome što proces koji je trajao i stotinama godina pa je suvremenicima u pravilu bio teško uočljiv, sada traje svega dvadeset ili trideset godina i može se razmjerno lako pratiti i analizirati.

Prije nego prijedemo na pojavu elektroničkih dokumenata i način na koji se ona odrazila na arhivsku teoriju, ukratko ćemo se osvrnuti na osnovno pitanje koje na neki način uokviruje raspravu i koje se može smatrati posljednjim pitanjem na koji arhivska teorija treba odgovoriti. Što je dokument i što znači razumjeti ga? (Riječ *dokument* nam ovdje stoji za bilo koju arhivsku jedinicu, bez obzira kako ona bila definirana.) Izuzmemo li praktična pitanja koja ovdje možemo zanemariti, zadatak arhivske teorije i nije ništa drugo nego ponuditi model koji će sadržavati održiv odgovor na ovo pitanje. Svaki dokument načelno se može svesti na skup podataka koji iskazuje njegovu vrijednost u bilo kojem odabranom kontekstu. I njegova se 'dokumentarnost' može izraziti na više načina, ovisno o interesu onoga koji koristi ili iščitava dokument, tako da se postavlja pitanje kriterija selekcije ovakvih interesa ili pogleda. Dokument kao dokaz i dokument kao povijesni izvor dva su tipična primjera. Danas, međutim, najčešće smatramo da formalna struktura dokumenta, onako kako je u određenom slučaju možemo uspostaviti, nije dovoljan odgovor - iako se ponekad tako predstavlja - jer već pretpostavlja neko razumijevanje ili predrasudu, od koje se arhivistika načelno želi emancipirati. Svojstva dokumentarnosti i istinitosti se, naime, ne podudaraju,⁶ iako se to uglavnom podrazumijeva. Za arhivsku teoriju važan je pouzdan, jednoznačan model dokumentarnosti: istinito može biti bilo što. Pouzdanost informacije i njezina vrijednost za korisnika njegova su stvar. S druge strane, u samom pojmu dokumenta kao da je već ugrađeno neko

objektivno stanje koje prethodi razumijevanju koje sam dokument stavlja u relaciju s vlastitim komunikacijskim okruženjem koje je njime deklarirano. Referencija dokumenta koja ga načelno uspostavlja tako je ili izbačena ili je, konačno, nepouzdan iskaz ili čak krivotvorina, dakle nešto što je unaprijed isključeno kao nepripadajuće pojmu. Neuhvatljivost referencije čina dokumentiranja - a da se pri tome zaobide samim dokumentom sugerirani ili uspostavljeni sadržaj - najvjerojatniji je uzrok različitih interpretacija načela provenijencije, temeljnog načela arhivske struke. Razumjeti dokument, a pri tome se ograditi od bilo kojeg 'korisničkog pogleda' i njemu svojstvene modifikacije - što je često navedeno kao zadatak i moralni imperativ arhivistike - prilično je težak, možda u sebi kontradiktoran zadatak. Posljedica je trenutno stanje arhivske teorije: jednoglasno pristajanje uz načelo provenijencije uz opasku da time pitanje nije riješeno.

Zašto je tehnologija važna?

Da su dokumenti, kao i drugi zapisi odnosno drugi načini na koji se zapisi mogu tumačiti, tehnološki uvjetovani proizvodi, nije nikad bilo sporno. Oni se oslanjaju na tehnologiju pisanja i komunikacijsku tehnologiju i oblik u kojem su nam predloženi upućuje na to ishodište. Dokumenti se najčešće i definiraju pozivanjem na materijal i tehnologiju zapisa.⁷ Istovremeno, tehnološke karakteristike proizvoda prikrivaju dimenziju dokumenta kao oblika u kojem je opredmećen neki čin komunikacije, pokazujući se kao presudne za bit samog dokumenta. Većina ranijih definicija su 'objektno orijentirane' tj. prema njima dokument je objekt s određenim svojstvima. Tek u zadnje vrijeme, kada je supostojanje različitih tehnologija za proizvodnju dokumenata omogućilo izdvajanje o njima ovisnih svojstava, pojavljuju se definicije koje određuju dokument prvenstveno kao funkciju ili sredstvo nastalo u pokušaju da se urede odnosi unutar neke zajednice. Proizvod u kojem je ta funkcija zabilježena može imati bilo kakav izgled i svojstva, biti proizveden bilo kojim sredstvima, bez posljedica za njegovo značenje, sve dok je dohvatljivo njegovo proizvodno okruženje tj. kontekst u kojem je nastao.

Na prvi pogled može izgledati da bi izdvajanje tehnoloških svojstava kao arbitrarnih trebalo uzrokovati smanjenje njihove važnosti za analizu dokumenta budući da im se odriče sposobnost da određuju bit dokumenta i kada što jest, a kada nije. To je međutim samo uvjetno točno. To su i dalje nužna svojstva svakog dokumenta iz kojih, doduše, ne možemo zaključiti da

nešto jest dokument, ali su nužna da to bude. Možda najvažniji zaključak koji je proizišao iz usporedbe tradicionalnih i elektroničkih dokumenata jest to da se konceptualna i strukturna svojstva dokumenta ne moraju preklapati.

Drugi važan zaključak koji odatle proizlazi i kojeg su arhivisti razmjerno rano postali svjesni jest to da metodologija rada koja je prilagođena jednom slučaju, u drugom ne mora biti primjenljiva. Neadekvatnost uobičajenih postupaka dala je velik doprinos istraživanju ovog problema. Razdvajanje konceptualnih (logičkih) od fizičkih svojstava dokumenta omogućilo je da se zaobiđu neki od dosad nerješivih problema, npr. u sređivanju i opisu,⁸ ali je stvorilo i nove, naročito u pogledu zaštite i identificiranja dokumenta pa i same definicije dokumenta. Navikli smo dokumente promatrati kao fizičke objekte, nastale ili primljene u obavljanju djelatnosti njihova stvaratelja. Ako zapisi više nisu pouzdano fizički odredljivi, postavlja se pitanje kako ih uopće možemo definirati, da li je to što nastaje u elektroničkom okruženju doista dokument i ako jest, po čemu. Još uvijek nije uvijek nedvojbeno da li je u nekom slučaju nastao dokument ili to što je nastalo nema svojstva dokumenta, što sve čini dokument i komu on ponekad pripada. Pojavili su se drukčiji oblici i strukture od onih na koje smo navikli i koje lako raspoznamo, drukčiji odnos prema kontekstu u kojem je taj 'dokument-kandidat' nastao, djelomično su modificirani zahtjevi korisnika i, napokon, pokazala se potreba za preoblikovanjem arhivskih funkcija u okviru čitavog životnog ciklusa dokumenta. Prvo s čime se susrećemo jesu promjene oblika dokumenata.

Promjene oblika dokumenata

Većina ljudi "teško uočava kako se mijenja oblik ili izgled dokumenata. Papir je, čini se, s nama oduvijek i deset godina nakon najave 'ureda bez papira' papir je živ i zdrav, a 'ured bez papira' samo mit."⁹ Više se i ne očekuje da će u sljedećih 10 ili 20 godina papir biti istisnut iz ureda. Jedan od razloga za to svakako je i nedovoljno dobro identificiranje i primjena funkcionalnih zahtjeva za upravljanje dokumentima u pojedinim fazama životnog ciklusa, što zapravo upućuje na zaključak da oni niti u tradicionalnim sustavima nisu uvijek prepoznati i eksplicitno iskazani.

Kao što je već rečeno, to 'prikrivanje' može se velikim dijelom zahvaliti preklapanju logičke i fizičke strukture koje se kod dokumenata čija tehnologija izrade omogućuje ili preporučuje njihovo preklapanje pokazuje vrlo praktičnim, ali zato u nekom drugom okruženju može biti nemoguće i krajnje nepraktično. Logičkom strukturom određeni su elementi dokumenta čijom

interpretacijom određujemo njegovo značenje. To mogu biti riječi i rečenice, ali i drugi elementi, različiti po obliku i razini apstrakcije, npr. sredstva validacije, identifikacija sudionika pravne radnje ili radnje sastavljanja dokumenta, oznake okolnosti u kojima je dokument nastao, ako pravni sustav traži njihovo poznavanje itd. Logička struktura trebala bi biti dovoljna za razumijevanje dokumenta, ali mora biti prikazana fizičkim označiteljima na dokumentu kao fizičkom objektu, odnosno onome što nam se prikazuje kao fizički oblik dokumenta. Kod dokumenata na papiru ili sličnom nosaču logička struktura prikazana je stabilnom fizičkom organizacijom tako da se pojedini elementi u pravilu preklapaju i da je moguće jednoznačno utvrditi njihovu vezu. Budući da su fizički označitelji čvrsto fiksirani na nosaču, svaki pokušaj promjene logičke strukture odnosno značenja dokumenta morao bi biti praćen odgovarajućom intervencijom u medij tj. fizičku strukturu čija pretpostavljena stabilnost jamči postojanost značenja odnosno sprečava gubitak ili mijenjanje podataka. Kod elektroničkih dokumenata ne možemo računati na ovu pogodnost. Fizička struktura, kako je dokument pohranjen i kako je prikazan dok ga čitamo, nije zadana bilježenjem logičke strukture, a naročito ne vrijedi obrnuto: da će nam to kako je dokument negdje zapisan ili prikazan razotkriti njegovu logičku strukturu tj. njegovo značenje. Drugim riječima, ako se oslonimo na fizički zapis, dokument je izgubljen.

Mnogi od elemenata i postupaka koji određuju ovaj odnos korisniku nisu poznati ili su izvan njegova utjecaja. Između fizičkog oblika u kojem su pohranjeni podaci koji tvore dokument i korisnika koji otkriva ili uspostavlja njihovo značenje kao dokumenta djeluje posrednički sustav koji interpretira podatke na temelju njemu dostupnog znanja, što korisniku najčešće nije ili bi mu bilo beskorisno sve i da mu može pristupiti dok čita dokument. Sada i to znanje koje koristi sustav, a ne samo podaci kako su negdje bili zapisani i od sustava pročitani, čini 'dio' dokumenta. No, problem je s ovom vrstom strojeva da iste podatke mogu različito interpretirati i prikazati. Ako bi se htjela uspostaviti jednoznačna veza između fizičke i logičke strukture, trebalo bi do kraja unificirati ovaj 'posrednički' sustav, o čemu je naravno bespredmetno i razmišljati. Preporučljivija je druga strategija koja je usmjerena za konzerviranje logičke strukture neovisno o načinu na koji može biti prikazana. Drugim riječima, fizička struktura dokumenta, tj. kako on izgleda kada ga gledamo ili čitamo, može biti otpisana kao nebitna. Jednom dokumentu može pripadati proizvoljan broj takvih prikaza koji nisu ništa više nego usluga pretvaranja dokumenta u ljudima dohvatljiv fizički oblik. Ta usluga ovisi o svojstvima sustava koji se koristi za prikaz i može se mijenjati

ovisno o tome koji se programi koriste, a da pri tome sam dokument nije pretrpio promjene. Naravno, da bi sustav mogao prikazati dokument, mora ga ispravno interpretirati; da bi više različitih sustava ispravno interpretiralo dokument, on mora sadržavati standardizirane označitelje strukture i upute za razumijevanje elementarnih oblika podataka u zapisu.

Ovo svojstvo nekih elektroničkih dokumenata, da su često proizvod obrade podataka koji je prikazan u jednom trenutku i više ne mora biti pohranjen, uzrok je da ih se ponekad naziva virtualnim dokumentima. Dijelovi 'virtualnog dokumenta' prema tom pristupu nalaze se raspršeni u nekim spremištima podataka pri čemu jedan takav 'komad' sadrži podatke koji su potrebni za njihovo povezivanje. Virtualni dokument sastoji se od podataka i instrukcija za njihovu nadopunu i to tako da se zadovolje uvjeti po kojima se neki skup podataka može smatrati dokumentom. Pritom se obično zaboravlja da jedna od tih instrukcija mora sadržavati definiciju dokumenta i po tome se elektronički dokumenti ne razlikuju od ostalih. Za instrukcije koje su potrebne za čitanje tradicionalnih dokumenata smatramo da je odgovoran korisnik, onaj tko čita dokument (ponekad tu sposobnost nazivamo pismenošću), dok kod elektroničkih dokumenata dio ovih instrukcija mora biti eksplicitno naveden u dokumentu kako bi ih računalo razumjelo i prikazalo.

Pravila prema kojima nekom zapisu pridajemo vrijednost dokumenta nisu u njemu zadana: ona mu na neki način prethode čak i ako ih on po prvi put uspostavlja ili mijenja. Obično su zadana unutar pravnog sustava te ih se u zapisu može 'pozvati' pod pretpostavkom da oni kojima je zapis upućen poznaju ta pravila. Iz toga se nameće zaključak da je svaki dokument u neku ruku virtualan jer je definiran izvan zapisa koji formalno obuhvaća. Dokument je tako, osim svojim izvorišnim kontekstom, određen i interpretativnim horizontom onoga tko ga čita. Širenje definicije dokumenta izvan granica zapisa koji ga predstavlja i sukladne promjene u razumijevanju nekih drugih pojmova (uključujući i pojam provenijencije) uočljiva su posljedica analize elektroničkih zapisa kao dokumenata. Ta se pojava podudara s procesom kontekstualizacije i raslojavanja načela provenijencije na različite aspekte, npr. razlikovanje organizacijske i funkcionalne provenijencije ili stavljanje u zgrade tzv. teorije fonda i na njoj izgrađene metodologije u korist nekih fleksibilnijih i složenijih sustava.¹⁰

Pored ovih promjena koje se odnose podjednako na sve tipove elektroničkih dokumenata, a načelno se mogu protegnuti i na ostale dokumente, pojavili su se ili su postali zastupljeniji neki tipovi kojima ne nalazimo analogiju među tradicionalnim dokumentima. Teško da bi se mogao naći

tradicionalni dokument kojeg bi trebalo čitati kao hipertekstualni, nelinearni dokument. Rijetki su dokumenti u kojima je poredak elemenata proizvoljan *nakon* što je u nekom konkretnom slučaju izvršen odabir elemenata koji su bili nužni ili jedini poznati (ovo se odnosi na dokumente u obliku popisa). Za nelinearne dokumente ponekad se tvrdi da ne zadovoljavaju definiciju dokumenta.¹¹ Naročito je problematičan slučaj kada se kao dio dokumenta poziva dio ili čitav dokument istog ili nekog drugog stvaratelja te tako ne samo da ne znamo kojim redom dokument treba čitati, nego ne znamo gdje su mu granice i tko mu je autor. Arhivska teorija nije poznavala ovaj problem i ne sadrži odgovor na njega ukoliko odgovorom ne smatramo redukciju ovog na neki jednostavniji tip dokumenta ili njegovu eliminaciju budući da oblik u kojem se čita nije dopušten. Jednako je upitno koliko su za obradu ove vrste dokumenata prikladni uobičajeni postupci sređivanja i opisa.¹²

Nije uvijek jasan niti status složenijih struktura, poput baza podataka ili geografskih informacijskih sustava. Ponekad se, po uzoru na slične tradicionalne oblike kao što su upisnici, registri i sl., baza podataka smatra jednom jedinicom, pa čak i jednim dokumentom, iako za to nema osobita uporišta ni u jednom ni u drugom slučaju. Ondje gdje bi inače nastao dokument, u bazi podataka može nastati jedan ili više zapisa, a da to iz samih zapisa kasnije nije neposredno vidljivo. Može izostati bilo kakav zapis - dokumentu odgovara "pogled na podatke" čiji je oblik doduše definiran, ali ne možemo znati koji su se od mogućih pogleda i dogodili. Takvo stanje stvari dovodi u pitanje pouzdanost baze podataka kao evidencije o djelovanju njezina stvaratelja, dakle i njezinu podobnost da ima svojstvo dokumenta. S druge strane, to su oblici koji se često koriste da bi se evidentirali poslovni događaji ili pospješilo njihovo odvijanje, a u nekim slučajevima mogu imati vrijednost čitavih arhivskih sustava. Stoga njihovo neadekvatno oblikovanje može imati za posljedicu gubitak evidencije u cjelini.

Poseban problem jest identifikacija podataka koji ne pripadaju sadržaju dokumenta i nisu pohranjeni zajedno s tim podacima, a nužni su jer je iz njih vidljiv kontekst koji po definiciji pripada dokumentu. Oni dakle konceptualno pripadaju dokumentu, ali su za nj često nepovratno zagubljeni jer ih sustav u kojem su pohranjeni ne raspoznaje kao dijelove dokumenta tj. ima vlastitu definiciju koja ne odgovara zahtjevima arhivskog sustava. Čak i kad je moguće izvršiti pridruživanje, još uvijek ne postoji dovoljno jamstvo integriteta strukture koja je nastala pridruživanjem pa ne može nastati vjerodostojan dokument. Upravljanje tzv. metapodacima i nadzor aktivnosti u sustavu ne samo da su nužni da bi neki informacijski sustav mogao biti i arhivski, nego su nužni preduvjeti nastanka pojedinačnog dokumenta. S tim

je u svezi i drugi prigovor tradicionalnoj teoriji fonda - da, naime, predmet arhivskog ili registraturnog sustava nisu prvenstveno objekti poput arhivskih jedinica, nego procesi iz kojih su one proizašle u zatečenom obliku. Skup svih tih procesa, uključujući i arhivske jedinice i druge oblike u kojima su pohranjene informacije koje govore o njima, čine arhivski sustav, a ne fond u tradicionalnom smislu.¹³ Redukcija arhivskog sustava na ovakav fond ne mora uvijek biti uspješna, a niti moguća. To, međutim, ne znači da zahtjevi koji se obično odnose na fond ne vrijede i za ovakav sustav. Njihov izostanak vjerojatno je najvažniji uzrok da većina informacijskih sustava koji se danas koriste ne udovoljavaju funkcionalnim zahtjevima arhivskih sustava i da njihovi korisnici stoga pribjegavaju stvaranju dvostrukih sustava: jednog poslovnog koji im služi pri obavljanju svakodnevnih poslova i za zadovoljavanje potreba za informacijama, i drugog arhivskog čija je svrha prvenstveno osigurati vjerodostojnu i trajnu evidenciju o tom istom poslovanju. Ovaj raskorak može se nazvati tehnološkom neprilagođenošću - neprilagođenošću tehnoloških rješenja korisnikovim potrebama i korisnikove organizacije novom okruženju. Rezultat je hiperprodukcija dokumenata i stanovito 'zagađenje' informacijskog okoliša u organizacijama.

Promjene u okruženju u kojem dokument nastaje

U svim definicijama dokumenta zapis je, zajedno sa sadržajem i strukturom, tek polovica dokumenta. Ostatak čini kontekst u kojem je dokument nastao. Ukoliko je kontekst nepoznat ili nije dovoljno pouzdano označen, zapis može i dalje sadržavati vrijedne informacije i biti dostojan pažnje, ali više nije dokument.

Okruženje mijenja vrijednosti dokumenata, oblike, načine njihova korištenja i uvjetuje da oni nastaju ili ne nastaju. Neka društva i neke organizacije pokazuju više senzibiliteta za ovaj način čuvanja 'kolektivnog pamćenja', druge pribjegavaju drugim sredstvima: sekundarnim izvorima s umanjenom ili bez evidencijske vrijednosti, usmenoj predaji, mitu ili se pak čuvanje 'kolektivnog pamćenja' pretvara u njegovu sukcesivnu proizvodnju. Promjene organizacijskog i društvenog okruženja stoga nisu važne samo zato što utječu na oblike dokumenata i način na koji se oni konzumiraju, nego i zato što određuju njihovu funkciju i da li će oni uopće biti potrebni. Dokument u pisanom obliku, kao zapis koji nije oslonjen samo na nepouzdanost ljudskog pamćenja, nije nužan i ne mora se pojavljivati kao

sredstvo prenošenja poruke ili 'kolektivnog pamćenja': to je moguće postići i drugim sredstvima, što se i čini češće nego što na prvi pogled izgleda. Korištenje tih drugih sredstava nije ograničeno na zajednice u kojima upotreba pisma nije raširena. I unutar zajednica koje vrlo intenzivno koriste pismo moguće su i pojavljuju se enklave i područja komunikacije koja ne proizvode dokumente. Neka sredstva potiču pojavu takvih praznina, npr. telefon. Isti učinak može imati i kultura ili "politika" komunikacije koju je neka organizacija usvojila i nametnula kao pravilo ponašanja za one koji joj pripadaju. Računala tu nude različite mogućnosti koje ovise o organizacijskoj kulturi i interesu.¹⁴ Najčešće se smatra da se u uvjetima koji su danas uobičajeni može očekivati određen gubitak informacija, ili točnije povećanje količine informacija koje nastaju, ali smanjenje onog udjela koji će trajno ostati pohranjen kao vjerodostojna evidencija o djelovanju stvaratelja. Dodatna poteškoća je i to što ne možemo dovoljno djelotvorno utjecati na to kako će ova selekcija biti izvršena pa će se lako dogoditi da evidencija bude rezultat slučaja, ako je bude. Moguće je, međutim, i obrnuto. Budući da je razmjerno lako zabilježiti i obraditi veće količine podataka nego u tradicionalnim arhivskim sustavima, moguće je ostvariti i višu razinu kontrole i evidencije. Da li će se to dogoditi i da li će uopće biti potrebno, ovisi o tome kako organizacija gleda na korist koju bi mogla imati ako osigura višu razinu dokumentiranosti vlastitog poslovanja na 'mikrorazini'. Dokumenti nastaju, ali i propadaju, ako ima dovoljno razloga za to.

Važno je razlikovati tehnološki od administrativnog konteksta. Neposredna ovisnost dokumenta o tehnološkom kontekstu proizlazi iz činjenice da je on nužno tehnološki proizvod, ali to ne znači da je time uvjetovano i njegovo značenje.¹⁵ Način na koji se tehnologija ipak odražava na značenje dokumenta jest posredan - preko utjecaja na administrativni kontekst u kojem dokument ima neko značenje.¹⁶ Poistovjećivanje ovih dvaju aspekata dovest će do mistifikacije tehničkih rješenja i nerazumijevanja značenja dokumenta. Kada govorimo o tome da će arhivi u budućnosti izgledati nešto drukčije nego danas, to se prije svega odnosi na način na koji će buduća administracija djelovati i dolaziti do informacija koje joj budu potrebne.

Promjena koncepta arhivskih funkcija

"Arhivi će postojati i u sljedećem stoljeću i mogu doživjeti procvat, ali će način na koji pružaju svoje usluge doživjeti velike promjene, kao posljedica kompjutorizacije dokumenata i sredstava pomoću kojih im pristupamo."¹⁷ Ne

postoji suglasnost oko toga da li će arhivi i u buduće biti prepoznatljivi kao ustanove u kojima se čuva arhivsko gradivo, odnosno da li je to uopće poželjno. Općenito se smatra da je, pored nedostatka brige za dokumente nakon isteka određenog roka, najvažniji razlog za prikupljanje gradiva različitih stvaratelja i njegovo koncentriranje u jednu ustanovu visok trošak koji bi nastao ako bi se gradivo čuvalo ondje gdje je nastalo i ako bi uz to trebalo osigurati njegovu dostupnost. Mjere zaštite koje su potrebne da bi se produžio vijek dokumenta koliko je to za pojedini medij moguće također su nespecifične i predstavljale bi dodatni trošak za organizacije koje stvaraju dokumente. Zato je u interesu i stvaratelja i korisnika da se dokumenti povjere ustanovi koja je specijalizirana za njihovu zaštitu i može uz razmjerno male troškove osigurati zadovoljavajuću dostupnost. Ako ovi pokazatelji ne bi vrijedili, upitno je da li bi bilo mogućnosti i potrebe za postojanjem ovakvih ustanova. Neke procjene koje se odnose na elektroničke dokumente upućuju na ovakvu mogućnost. U dovoljno informatiziranom okruženju korisniku bi trebalo biti svejedno da li se dokumenti koje traži fizički nalaze na jednom ili više mjesta, u arhivu ili organizacijama čijim su radom nastali. Troškovi čuvanja i zaštite za sada su dovoljno veliki da se može postaviti pitanje da li će centralizirani arhivi moći osigurati potrebna sredstva. S druge strane, organizacije čijim radom su ti dokumenti nastali već posjeduju potrebna sredstva i troškovi čuvanja na ovom mjestu ne bi značajno prelazili troškove koje bi organizacija ionako imala da održava svoj sustav. Centralizirani arhivi kakve sada poznajemo u tom bi slučaju bili tek rješenje za nuždu, ako neka od organizacija prestane postojati ili odustane od brige za svoje dokumente.¹⁸ Postavlja se pitanje što će arhivi raditi ako neće čuvati dokumente. Kao jedan od odgovora na to pitanje uočljiva je tendencija da se pitanje čuvanja i zaštite shvaća više u intelektualnom, nego u fizičkom smislu. Centralizirane ustanove bile bi odgovorne za funkcionalnost sustava u cjelini, bez obzira na to tko bi sve u njemu sudjelovao. Takav pristup podrazumijeva preraspodjelu odgovornosti između arhivskih ustanova, stvaratelja i drugih zainteresiranih. Taj se zahtjev, slučajno ili ne, podudara s određenim promjenama u konceptu arhivskih funkcija, tj. u organizaciji upravljanja dokumentima od njihova nastanka do uništenja ili druge slične radnje.

Jedna od najvažnijih posljedica pojave elektroničkih dokumenata jest to da se većina arhivskih funkcija ne da u cijelosti ograničiti na pojedine faze, nego se raspršuju uzduž čitavoga životnog ciklusa dokumenta i obavljaju velikim dijelom izvan arhiva. Često nije moguće razlučiti područje odgovornosti stvaratelja i njegova registraturnog sustava od područja odgovornosti

arhiva. Neke arhivske funkcije koje su se tradicionalno obavljale u kasnijim fazama životnog ciklusa, nakon predaje gradiva u arhiv, obavljaju se djelomično u ranijim fazama, ponekad čak prije nego što je dokument nastao, u fazi oblikovanja sustava u kojem će dokument nastati. Karakteristično je da ne moraju biti vezane za neku određenu fazu i da ne moraju biti iscrpljene kada su jednom izvršene. Dobar je primjer definicija opisa arhivskog gradiva koji je izradila Radna grupa za opisne standarde Američkog arhivističkog društva koja ne govori o izradi pomagala, nego o procesu identificiranja podataka o gradivu i dokumentiranju sustava u kojem se nalazi.

Činjenica da se danas susrećemo s dokumentima koji potječu iz barem dvaju različitih tehnoloških okruženja može, kao što je već rečeno, otežati rad arhiva. Može se očekivati da će arhivi, ali prije svega organizacije koje proizvode dokumente, u dužem razdoblju biti prisiljeni da održavaju dva različita sustava i brinu se za njihovu integraciju, što će zasigurno biti dodatno opterećenje. Razdvajanje konceptualnih od tehnološki ili na drugi način uvjetovanih svojstava dokumenata i arhivskih sustava koje je proizišlo iz rasprave o elektroničkim dokumentima, može poslužiti kao okvir u kojem će se ta integracija provesti, bez opasnosti da se dovede u pitanje integritet neke od komponenti.

BILJEŠKE

1. Bearman, David. Diplomats, Weberian bureaucracy, and the management of electronic records in Europe and America. // *Electronic evidence: strategies for managing records in contemporary organizations*. - Pittsburgh: Archives and Museum Informatics, 1994. Str. 256.
2. Posljedica je toga naizgled neobična činjenica da lakše i dosljednije opisujemo i razumijevamo nekadašnje sustave nego onaj u kojem i sami djelujemo.
3. Nilson, Nils. Arkiv i förvandling: studier i arkivens teori och tillgänglighet. - Stockholm, 1983. Str. 10. Navedeno prema: Pohjola, Raimo. The principle of provenance and the arrangement of records/archives. // *The principle of provenance / First Stockholm Conference on Archival Theory and the Principle of Provenance*. - Stockholm, 1994. Str. 87.
4. Erlandson, Alf. The principle of provenance and the concept of records creator and record. // *The principle of provenance / First Stockholm Conference on Archival Theory and the Principle of Provenance*. - Stockholm, 1994. Str. 33.
5. Za odnos ovih dvaju sustava na primjeru srednjovjekovne Engleske vidjeti: Clancy, M. T. *From memory to written record: England, 1066-1307*. - Cambridge, 1979. Uvođenje novog pravnog sustava u pojedinim europskim zemljama može se dobro pratiti kroz porast broja krivotvorina.

6. Posljedice ovog zaključka naročito su važne za teoriju vrednovanja. Usp. Menne-Haritz, Angelika. Appraisal or documentation: can we appraise archives by selecting content? // *American archivist*, 57(1994)3, 541.
7. Usp. npr. definiciju Zakona o arhivskom gradivu i arhivima, Narodne novine, 105/1997. Karakteristično je za takve 'definicije' da se najprije pozivaju na materijal i vrstu zapisa, a zatim ih proglašavaju nevažnima za sam pojam dokumenta.
8. Tipičan je primjer postojanje različitih struktura unutar jedne cjeline/fonda pri čemu je arhivist morao odabrati koju će od njih prikazati, a koju/koje ne, budući da je moguć samo jedan fizički poredak. Alternativa je stvaranje više fizičkih struktura tako da se umnože pojedine jedinice. Svaki tako dobiven primjerak može ali ne mora biti dokument za sebe, ovisno o pravnoj tradiciji i registraturnom sustavu. To, naravno, povećava količinu 'papira' u uredima i u kasnijoj fazi otežava upravljanje dokumentima. Neusklađenost između načina na koji su dokumenti proizvedeni i odlagani i organizacijskog okruženja u kojem su korišteni sigurno je jedan od važnijih uzroka velikog porasta količine dokumenata u organizacijama.
9. Dollar, Charles. Archival theory and information technologies: the impact of information on archival principles and methods. - Macerata, 1992. Str. 36.
10. Usp. Bearman, David. Recordkeeping systems. // *Electronic evidence: strategies for managing records in contemporary organizations*. - Pittsburgh, 1994. Str. 48-49.
11. Dokument se gotovo uvijek definira kao zapis pri čemu se podrazumijeva da zapisano mora biti nepromjenljivo i invarijantno.
12. Ovo se odnosi i na standard za opsi arhivskog gradiva ISAD(G) što ga je izradilo Međunarodno arhivsko vijeće. Usp. Bearman, D. Recordkeeping systems. Str. 48.
13. Bearman, David. Isto.
14. Bearman, David. Archival data management to achieve organizational accountability for electronic records. // *Archives and manuscripts* 21(1993)1, 14-28.
15. Usp. Duranti, Luciana; Heather MacNeil. The protection of the integrity of electronic records. // *Archivaria*, 42(1996)53.
16. Jedini način neposrednog utjecaja bilo bi ometanje čitanja zapisa.
17. Nesmith, Tom. Professional education in the most expansive sense: what will the archivist need to know in the twenty-first century? // *Archivaria* 42(1996)90.
18. Dollar, Charles. O.c., str. 54.

ARCHIVAL THEORY AND TECHNOLOGY

Summary

Many believe that information technology caused strong changes to contemporary society with which there can be few comparisons in the past. It is assumed that the influence of technology on the way in which people communicate, produce and use the information they find around themselves has never been greater and that it can be

compared with the creation of literacy itself. It is claimed that the technological product is the very basis of communication, not only a material form in which it is realized - like a group of characters recorded in a certain media - and that its roots are defined by the very meaning and content of the message, or rather communication. If this is so this would signify for archival theory that with the new document forms their nature, or rather, their meaning in a specific social environment, can change as well. Researching into these changes and the consequences which they can have for the existing theoretical and methodological principles has for a long time been the most important subject of discussion within the archives community. Is this a question of technological adjustment or a change of paradigm?

For some time it was seriously debated whether with the appearance of new forms of documents, for which the interdependence of the physical and logical structure characteristic of the traditional documents is now questionable, what was also brought to question was the principle of provenance, one of the basic postulates of the archival theory from the very beginning and the postulate on which the whole archives methodology of work was built. Although there is no consensus about what the term provenance means and what it encompasses today this question can be considered solved in principle: the debate has led to a (re)affirmation of the principle of provenance and most of the related postulates.

A reaffirmation has also taken place with regards to the traditional techniques of analyzing documents and archival aggregations. Specific problems which are rooted in certain characteristics of the so-called electronic documents can be resolved by tools developed for the needs of diplomatical analysis, which has even led to them being built into the functional characteristics of the system which are used for controlling electronic documents. The first major difference between traditional and electronic documents which was considered obvious was used for the separation of the document characteristics that are dependent on the technology and media from the document concept in which archival theory is primarily interested. The document is simultaneously the means, the product and the recording of the communication which is equivalently composed of the content, the (logical) structure and context independently of the manner and media on which the message was recorded. The same document can be realized (and transferred) in different technological surroundings. This high technological dependency of the electronic documents has led its functionality, not its form and formal characteristics, to be considered its important element.

The model of archives functions which was known earlier has lived through certain changes. There is no consensus about whether archives will in the future still be recognized as institutions in which archival records are preserved or whether this is, in fact, desirable. The so-called "post-custodial" archivistics brings a significantly different order into the value-based hierarchy of archives functions. What can be observed is a tendency for most of these functions to be scattered along the whole life-cycle of the document and that they be carried out outside the archives to a great degree, which opens the question of the role of archives in the future and the intellectual contents and identity of the profession.